

С. Я. Лихова,

доктор юридичних наук, професор

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4755-7474>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ «ПРИМУШУВАННЯ ДО ВСТУПУ У ШЛЮБ»

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: k_kripp@ukr.net

Мета: у статті проведено комплексний аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 151-2 Кримінального кодексу України, з урахуванням положень теорії кримінального, сімейного, міжнародного права та кримінологічних аспектів. **Методи дослідження:** порівняльно-правовий аналіз, пізнавально-аналітичний та інші. **Обговорення:** з огляду на комплексний аналіз питання у статті проаналізовані як склад кримінального правопорушення примушування до шлюбу, так і деякі важливі дискусійні питання. Зокрема, увага приділена питанням щодо ситуації, коли до України переїхали особи, одну з яких було змушено до шлюбу, при цьому вимоги щодо недійсності шлюбу за законодавством України порушені (наприклад, дружині наразі виповнилося 14 років, вона є третьою дружиною свого чоловіка, а шлюб взято лише в релігійній установі). **Результати:** проаналізовані питання чи можна примусити до шлюбу особу, яка формально є одруженою. Проведений аналіз кваліфікації цього кримінального правопорушення у випадку, коли примушування до співжиття поєднане з наявністю статевих відносин, в тому числі з особою, яка не досягла 14 років. Крім того, в статті доведено, що безпосереднім об'єктом даного кримінального правопорушення є воля особи. При цьому додатковим об'єктом в більшості випадків є статева свобода та статева недоторканість особи.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; шлюб; примушування до шлюбу; шлюбний вік; співжиття без укладання шлюбу.

Постановка проблеми та її актуальність. Наразі у вітчизняній юридичній науці активно дискутується питання доцільності криміналізації примушування до шлюбу. Більшість вітчизняних науковців, зокрема І. Сингаївська [1] та Ш. Давлатов [2] пов'язують прийняття даної статті з положеннями Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами 2011 року (далі – Стамбульська конвенція) [3].

Вказана Конвенція підписана проте, наразі, не ратифікована Україною. Така ситуація негативно позначається на міжнародному іміджі держави та викликає несхвалення в суспільстві. На сайті Президента України опублікована вже друга петиція щодо ратифікації Стамбульської

конвенції. А вже після того, як перша петиція набрала понад 25 тисяч голосів, пройшло 1,5 роки, але законопроект про ратифікацію досі не внесений на розгляд Верховної Ради [4].

Проте вищий законодавчий орган, не ратифікувавши Стамбульську конвенцію, на практиці імплементує її положення до національного законодавства. Стаття 37 Стамбульської конвенції передбачає обов'язок держав встановити відповідальність у разі примушування особи до вступу в шлюб або укладення шлюбу за кордоном з використанням обману з метою залишення особою території держави [3]. Це формулювання практично дослівно відповідає формулюванню ст. 151-2 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [5].

Мета. З огляду на викладене, була обрана назва даної статті та визначена її мета – провести комплексний аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого у диспозиції ст. 151-2 КК України, з урахуванням положень теорії кримінального, сімейного, міжнародного права та кримінологічних аспектів.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Дана проблематика викликає постійний інтерес науковців, серед яких І. Сингаївська [1], Ш. Давлатов [2], А. Андрушка [6], П. Камінський [7], Т. Пенькова [8], О. Таран [9] та інші.

Виклад основного матеріалу. Не дивлячись на те, що ст. 151-2 КК України набула чинності 11 січня 2019 року, натепер у Єдиному державному реєстрі судових рішень справ щодо примушування до шлюбу немає [9]. При цьому, як вказує Ш. Довлатов, важливим є питання доцільності криміналізації примушування до шлюбу. Серед науковців існують певні розбіжності у наукових позиціях. Більшість юристів вважає недоцільним введення цієї норми.

Необхідно відмітити, що примушування до шлюбу в Україні насправді не є дуже розповсюдженим, проте і винятковими такі випадки не можна назвати. Зокрема, серед ромських меншин, нетрадиційних релігійних течій та в віддалених сільських районах українки мають ризик бути виданими заміж примусово. Крім того, наразі в Європі збільшується кількість біженців, в тому числі з країн, де сімейне законодавство є відмінним від вітчизняного (дозволена багатошлюбність, дитячі шлюби, продаж наречених та ін.), і в цьому контексті особи, чий шлюб був примусовим, мають отримати захист держави.

З юридичної точки зору законодавець відносить склад кримінального правопорушення, передбаченого у диспозиції ст. 151-2 КК України до кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. При цьому варто врахувати, що дана стаття є останньою у вказаному розділі. Водночас наступним розділом КК України є кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

В такому випадку вважаємо, що законодавець досить вдало визначив об'єкт даного кримінального правопорушення, яким, в першу чергу, є воля особи. При цьому додатковим об'єктом в більшості випадків є статеві свобода та статеві недоторканість особи. Потерпілою

від даного злочину може бути будь-яка фізична особа, незалежно від віку та статі. Для цілей комплексного аналізу певні дискусійні моменти щодо характеристик потерпілого та їх впливу на кваліфікацію будуть проаналізовані далі.

Ці положення потребують певної конкретизації. Згідно з Сімейним кодексом України (далі – СК України), закон напряду не вимагає від подружжя сексуальної взаємодії та формально не вважає це обов'язковим у шлюбі [10]. Разом із тим, за ст.ст. 49 і 50 СК України чоловік та жінка мають право на батьківство та материнство. Відмова дружини або чоловіка від народження дитини або нездатність її до народження дитини може бути причиною розірвання шлюбу. Враховуючи, що в більшості випадків зачаття дітей відбувається природним статевим шляхом, сімейним законодавством все ж презюмується, що зазвичай у шлюбі наявні статеві зносини. І якщо у випадку добровільного шлюбу такі питання, як правило, підпадають під таємницю особистого життя, передбачену ст. 7 СК України, у випадку примушування до шлюбу це питання має значення для кваліфікації кримінального правопорушення.

З об'єктивної сторони, кримінальне правопорушення полягає у примушуванні потерпілої особи до вказаних у статті діянь. О.М. Храмов вважає, що під примушуванням треба розуміти вплив на іншу особу з метою домогтися належної поведінки у формі дії чи бездіяльності, причому цей вплив може здійснюватися способом тиску на волю (через свідомість) або шляхом фізичного впливу [11, с. 157].

Формами вчинення цього кримінального правопорушення є:

- 1) примушування особи до вступу в шлюб;
- 2) примушування особи до продовження примусово укладеного шлюбу;
- 3) примушування особи до вступу у співжиття без укладання шлюбу;
- 4) примушування особи до продовження такого співжиття;
- 5) спонукання особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, у якій вона проживає, з метою вступу в шлюб чи співжиття без укладання шлюбу або з метою продовження примусово укладеного шлюбу чи зазначеного співжиття.

При цьому, як вказує Т. Пенькова, кримінальне правопорушення у перших чотирьох формах вважається закінченим з моменту застосування фізичної або психічної сили, а в п'ятій формі – з моменту вчинення дій, які характеризують зазначене спонукання (шлюб не обов'язково має бути укладений) [8].

При цьому варто врахувати, що відповідно до ст. 21 СК України, шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану. Релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану [11].

Таке розуміння шлюбу підходить для випадків, коли і суб'єкт кримінального правопорушення, і потерпілий є громадянами України. Проте в реальності можуть виникати ситуації, коли до України переїхали особи, одну з яких було змушено до шлюбу, при цьому вимоги щодо недійсності шлюбу за законодавством України порушені.

В такому випадку, згідно з Законом України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 р. [12] (ст. 55 вказаного закону), право на шлюб визначається законом країни, громадянином якої є кожна з осіб, які подали заяву про укладення шлюбу. В разі укладення шлюбу в Україні застосовуються вимоги СК України щодо підстав недійсності шлюбу. Разом з тим, згідно зі ст. 12 Закону України «Про міжнародне приватне право» норма права іноземної держави не застосовується у випадках, якщо її застосування призводить до наслідків, явно несумісних з основами правопорядку (публічним порядком) України. В даному разі, саме уточнення щодо публічного порядку має велике значення, якщо подружжя, в якому одну зі сторін примусили до шлюбу, та яке знаходиться на території України, є громадянином країни, законодавство якої визнає багатоженство, не пов'язує право на шлюб з повноліттям, допускає виключно релігійну церемонію шлюбу та ін. В даному разі, з одного боку, сама по собі та обставина, що, наприклад, дружині наразі виповнилося 14 років, вона є третьою дружиною свого чоловіка, а шлюб взято лише в релігійній ус-

танові сама по собі не свідчить про наявність примушування до вступу у шлюб. Проте, в сукупності з іншими обставинами, це матиме вплив на визнання шлюбу примусово укладеним.

Також важливою умовою, для кваліфікації дій винного саме як примушування до шлюбу, має формальне дотримання вимог СК України щодо одношлюбності, відсутності близької спорідненості між нареченими та досягнення шлюбного віку. Проаналізуємо вказані ознаки. Згідно з формулюванням ст. 151-2 КК України, у перших трьох формах необхідним є дотримання формальних вимог для шлюбу, за відсутності фактичної його підстави – вільної згоди наречених.

Проблемним питанням в такому випадку є, перш за все, те, чи можна примусити до шлюбу особу, яка формально є одруженою. А також чи можливо вчинити це кримінальне правопорушення, якщо винний, який хоче примусово одружитись, вже перебуває в шлюбі. На нашу думку, оскільки даний злочин у перших чотирьох формах є закінченим з моменту примушування, а не з моменту реєстрації шлюбу, то примушувати іншу особу взяти шлюб та наполягати на її розлученні (щоб стала можливою державна реєстрація такого шлюбу), є можливим. У такому випадку можна додатково розглядати чоловіка або дружину потерпілого як особу, яка також може бути визнана потерпілою у кримінальному провадженні. Так само можливо визнавати потерпілим у випадках примушування до шлюбу особу, коли суб'єкт сам поки що перебуває у іншому зареєстрованому шлюбі. Щодо випадків наявності кровної спорідненості, то в такому випадку примушування до вступу в шлюб також можливе, адже незаконним є перш за все факт примушування. Разом із тим, якщо винний домігся реєстрації примусового шлюбу, не дивлячись на наявність кровної спорідненості, його дії варто кваліфікувати за сукупністю зі статтею, яка передбачає відповідальність за підробку відповідного документа.

Найбільш проблемним у даному контексті є недосягнення потерпілою особою шлюбного віку. Згідно зі ст.ст. 22 – 23 СК України, шлюбний вік для чоловіків та жінок встановлюється у вісімнадцять років. За заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може

бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

Разом із тим, на практиці найчастіше причиною надання дозволу на шлюб до досягнення 18 років, є вагітність нареченої. При цьому варто зважити на те, що відповідно до ст. 155 КК України, караним є вчинення повнолітньою особою дій сексуального характеру щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Тому, в даному разі, отримання повнолітньою особою дозволу на шлюб із особою, якій не виповнилося 18 років, дискусійним є питання про наявність примушування до шлюбу, а не статевого злочину. Адже, щоб у 16 років виникла необхідність у реєстрації шлюбу з причин вагітності, статевий акт міг відбутися з особою, яка не досягла 16-річного віку. Разом із тим, якщо і злочинцю, і потерпілій особі виповнилося 16 років, статевий злочин виключений, проте можливість для примушування до шлюбу наявна. Таким чином, слід дійти висновку, що законодавець не вважає не насильницький статевий акт із неповнолітньою особою кримінальним правопорушенням.

У випадку вчинення кримінального правопорушення у формі примушування особи до вступу у співжиття без укладання шлюбу у разі, якщо потерпіла особа не досягла шлюбного віку згідно із законодавством, такі дії слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 151-2 КК України. У цьому випадку вік потерпілої особи також має велике значення із точки зору презюмування того, що вступ у співжиття передбачає наявність статевої відносин. У даному випадку, з юридичної точки зору можливі кілька варіантів кваліфікації злочинних посягань на особу, яка не досягла шлюбного віку:

1) якщо потерпіла особа не досягла 14 років, у разі вступу в статеві зносини з нею у зв'язку з примушування особи до вступу у співжиття без укладання шлюбу, незалежно від згоди такої особи на статеві зносини. В такому випадку дії варто кваліфікувати за сукупністю ч. 4 ст. 152 КК України та ч. 2 ст. 151-2 КК України;

2) у разі, якщо винний є повнолітнім, а потерпіла особа не досягла 16-річного віку, дії слід кваліфікувати за сукупністю ст. 155 КК України та ч. 2 ст. 151-2 КК України;

3) у разі, якщо потерпіла досягла 16-річного віку, проте є неповнолітньою, дії слід

кваліфікувати за ч. 2 ст. 151-2 КК України, і, в разі необхідності за відповідною статтею, яка передбачає відповідальність за конкретне посягання, при наявності усіх його необхідних ознак.

Суб'єкт кримінального правопорушення є загальним, ним є фізична осудна особа, яка на момент вчинення кримінального правопорушення досягла 16 років. Також варто вказати, що суб'єктом у даному разі може бути як особа, яка сама бажає взяти шлюб з потерпілою, так і інші особи, наприклад, винною може особа, яка має сімейну владу над потерпілою особою (батько, дід, мати).

Із суб'єктивної сторони кримінальне правопорушення може бути вчинене лише умисно. При цьому кваліфікуюче значення має лише мета спонукання особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає для примушування до вступу у шлюб. Інші варіанти мотиву та мети вчинюваних дій на кваліфікацію не впливають. Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 151-2 КК України) є: повторність; попередня змова групи осіб; учинення злочину щодо особи, яка не досягла шлюбного віку згідно із законодавством.

Висновки. Безпосереднім об'єктом аналізованого кримінального правопорушення є воля особи. При цьому додатковим об'єктом у більшості випадків є статевая свобода та статевая недоторканість особи. Потерпілою від даного злочину може бути будь-яка фізична особа, незалежно від віку та статі. З об'єктивної сторони це кримінальне правопорушення полягає у примушуванні потерпілої особи до вказаних у статті діянь. Під примушуванням треба розуміти вплив на іншу особу з метою домогтися належної поведінки у формі дії чи бездіяльності. Формами вчинення даного кримінального правопорушення є: 1) примушування особи до вступу в шлюб; 2) примушування особи до продовження примусово укладеного шлюбу; 3) примушування особи до вступу у співжиття без укладання шлюбу; 4) примушування особи до продовження такого співжиття; 5) спонукання особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, у якій вона проживає, з метою вступу в шлюб чи співжиття без укладання шлюбу або з метою продовження примусово укладеного шлюбу чи зазначеного

співжиття. Суб'єкт кримінального правопорушення є загальним, ним є фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16 років. Також варто вказати, що суб'єктом у даному разі може бути як особа, яка сама бажає взяти шлюб з потерпілою, так і інші особи, наприклад, винною може особа, яка має сімейну владу над потерпілою особою (батько, дід, мати). Із суб'єктивної сторони кримінальне правопорушення може бути вчинене лише умисно. При цьому кваліфікуюче значення має лише мета спонукати особу до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає для примушування до вступу у шлюб. Інші варіанти мотиву та мети вчинюваних дій на кваліфікацію не впливають.

Література

1. Syngaivska I. Foreign experience of reglamentation of criminal responsibility for coercion to marriage. *Slovo of the National School of Judges of Ukraine*. 2020. № 2(31). С. 58-69. URL: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2020-2\(31\)-5](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2020-2(31)-5)

2. Давлатов Ш.Б., Асєєва А.В. Примушування до шлюбу в аспекті протидії домашньому насильству: криміналізація та іноземний досвід. *Правова позиція*. № 4(29). 2020. С. 102-106. URL: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-4.20>

3. Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Конвенція від 11 трав. 2011 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu11251>.

4. До президента направили вже другу петицію про ратифікацію Стамбульської конвенції. Веб-сайт: zmina.info. URL: <https://zmina.info/news/do-prezydenta-napravyly-vzhe-drugu-petyczyyu-pro-ratyfikacziyu-stambulskoyi-konvencziyi/>

5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III: станом на 05 січ. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

6. Андрушко А. Щодо доцільності криміналізації примушування до шлюбу. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2018. № 4(1), № 32. С. 170-173.

7. Камінський П.В. Генезис кримінально-правового захисту від примушування до шлюбу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного*

університету. Сер.: *Юриспруденція*. 2020. № 45. С. 129-133.

8. Penkova T.I., Heha V.O. Criminal liability for forced marriage. *Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Juridical Sciences*. 2020. № 1. С. 177-180. URL: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.1/31>

9. Таран О.С. Примушування до шлюбу: сімейно-правовий аспект. *Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union: Collective monograph*. Riga: Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. Part 2. P. 972-989.

10. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

11. Храпцов О.М. Кримінально-правова характеристика примусу та примушування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 40. С. 156-165.

12. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 чер. 2005 р. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>

References

1. Syngaivska I. Foreign experience of reglamentation of criminal responsibility for coercion to marriage. *Slovo of the National School of Judges of Ukraine*. 2020. № 2(31). S. 58-69. URL: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2020-2\(31\)-5](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2020-2(31)-5)

2. Davlatov Sh. B., Asyeyeva A.V. Primushuvannya do shlyubu v aspekti protidiyi domashnomu nasilstvu: kriminalizaciya ta inozemnii dosvid. *Pravova poziciya*. № 4(29). 2020. S. 102-106. URL: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-4.20>

3. Pro zapobigannya nasilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasilstvu ta borotbu iz cimi yavish'ami: Konvenciya vid 11.05.2011. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu11251>.

4. Do prezidenta napravili vzhe drugu peticiyu pro ratifikaciyu Stambulskoyi konvenciyi. Veb-sait: zmina.info. URL: <https://zmina.info/news/do-prezydenta-napravyly-vzhe-drugu-petyczyyu-pro-ratyfikacziyu-stambulskoyi-konvencziyi/>

5. Kriminalnii kodeks Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 05.04.2001 № 2341-III: stanom na 5 sich. 2022 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

6. Andrushko A. SH'odo docilnosti kriminalizaciyi primushuvannya do shlyubu.

Nacionalnii Yuridichnii Zhurnal: Teoriya ta Praktika. 2018. 4(1). № 32. S. 170-173.

7. Kaminskii P.V. Genezis kriminalno-pravovogo zahistu vid primushuvannya do shlyubu. Naukovii visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu. Ser.: Yurisprudenciya. 2020. № 45. S. 129-133.

8. Penkova T.I., Heha V.O. Criminal liability for forced marriage. Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Juridical Sciences. 2020. № 1. S. 177-180. URL: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.1/31>

9. Taran O.S. Primushuvannya do shlyubu: simeino-pravovii aspekt. Modern researches:

progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union: Collective monograph. Riga: Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. Part 2. P. 972-989.

10. Simeinii kodeks Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

11. Hramcov O.M. Kriminalno-pravova charakteristika primusu ta primushuvannya. Visnik Harkivskogo nacionalnogo universitetu vnutrishnih. 2008. Vip. 40. S. 156-165.

12. Pro mizhnarodne privatne pravo: Zakon Ukrayini vid 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>

Sofiia Lykhova

GENERAL CHARACTERISTIC OF THE CRIMINAL OFFENSE «FORCING TO MARRIAGE»

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: k_kpipp@ukr.net

Purpose: in the article the complex analysis of structure of the criminal offense provided by Art. 151-2 of the Criminal Code, taking into account the provisions of the theory of criminal, family, international law and criminological aspects. **Methods:** comparative legal analysis, cognitive-analytical and others. **Results:** given the comprehensive analysis of the issue, the paper analyses both the composition of the criminal offense in the form of coercion into marriage, and analyses some important issues of discussion. In particular, attention is paid to the situation when a person moved to Ukraine, one of whom was forced to marry, and the requirements for the invalidity of marriage under Ukrainian law were violated (for example, the wife is now 14 years old, she is her husband's third wife and marriage taken only in a religious institution). **Discussion:** the question of whether a person who is formally married can be forced to marry is also analysed. An analysis of the qualification of this criminal offense in cases where coercion to cohabitation is combined with the presence of all their relationships, in particular with a person under 14 years of age. In addition, the article proves that the direct object of this criminal offense is the will of the person. In this case, the object in the following cases is non-compliance with the free and masculine values of the person. The victim of this crime can be any individual, regardless of age and condition. From an objective point of view, this crime consists in forcing the victim to commit the acts specified in the article. Coercion should be understood as influencing another person in order to achieve appropriate behaviour in the form of action or inaction, and includes five forms. The subject of a criminal offense is a general, it is a natural sane person who has reached 16 years of age at the time of the crime. From a subjective point of view, a criminal offense can only be committed intentionally. In this case, the purpose of motivating a person to move to the territory of a state other than the one in which he resides is forced to qualify only to force him or her to marry.

Key words: criminal offense; marriage; coercion; marriage age; cohabitation without marriage.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2022